

OMMAVIY NOROZILIKLARNI KELIB CHIQISHIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA VOSITALARI VA IJTIMOY TARMOQLARNING ROLI

Raxmatov Mizrob Majitovich

Jamoat xavfsizligi universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada so‘nggi o‘n yillikda ijtimoiy tarmoqlarning siyosiy mobilizatsiya va ommaviy norozilik harakatlarini shakllantirishdagi roli ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Unda an‘anaviy OAV va raqamli platformalarning jamoatchilik fikriga ta‘sir ko‘rsatish mexanizmlari, xususan, "kun tartibini belgilash" (agenda-setting) va "freyming" (framing) konsepsiyalari yoritib beriladi. Shuningdek, maqolada ijtimoiy tarmoqlarning tezkor safarbarlik vositasi sifatidagi o‘rni, raqamli faollikning o‘ziga xos xususiyatlari hamda feyk xabarlar orqali amalga oshiriladigan manipulyatsiyalarning axborot xavfsizligiga tahdidi masalalari muhokama qilingan.

Tayanch so‘zlar: Ijtimoiy tarmoqlar, siyosiy mobilizatsiya, ommaviy noroziliklar, agenda-setting, freyming, raqamli faollik, axborot xavfsizligi, connective action.

Аннотация: В данной статье проводится научно-теоретический анализ роли социальных сетей в формировании политической мобилизации и массовых протестных движений за последнее десятилетие. Освещаются механизмы влияния традиционных СМИ и цифровых платформ на общественное мнение, в частности концепции «установления повестки дня» (agenda-setting) и «фрейминга» (framing). Также рассматриваются роль социальных сетей как инструмента оперативной мобилизации, специфические особенности цифрового активизма и вопросы угроз информационной безопасности, возникающих в результате манипуляций посредством фейковых сообщений.

Ключевые слова: Социальные сети, политическая мобилизация, массовые протесты, установление повестки дня (agenda-setting), фрейминг, цифровой активизм, информационная безопасность, connective action (связующее действие)

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the role of social media in shaping political mobilization and mass protest movements over the last decade. It explores the mechanisms through which traditional media and digital platforms influence public opinion, specifically focusing on the concepts of "agenda-setting" and "framing". Furthermore, the article discusses the significance of social networks as tools for rapid mobilization, the distinctive features of digital activism, and the threats to information security posed by emotional manipulation and fake news.

Keywords: Social media, Political mobilization, Mass protests, Agenda-setting, Framing, Digital activism, Information security, Connective action.

So‘nggi o‘n yillikda ijtimoiy tarmoqlar turli mamlakatlarda siyosiy mobilizatsiyaning, ayniqsa norozilikka asoslangan mobilizatsiyaning muhim omillaridan biriga aylandi. Globallashuv va raqamlashtirish davrida jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar tobora ko‘proq axborot muhitida shakllanmoqda. Ommaviy noroziliklarning paydo bo‘lishi va tarqalishi ham “voqealik (real muammo)” bilan bir qatorda “voqealikning axborotdagi talqini”ga bog‘liq bo‘lib qoldi. Shu ma’noda, norozilik — faqat iqtisodiy yoki siyosiy sabablarning natijasi emas, balki kommunikatsion jarayon hamdir: muammo haqida axborot tarqaladi, muhokama kuchayadi, keyinchalik real ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ko‘chmoqda.

Axborot-kommunikatsiya vositalari jamoatchilik fikrini shakllantirishda asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Televideniye, radio, bosma va elektron OAV muayyan voqea-hodisalarning yoritilishi orqali aholining muammolarga bo‘lgan munosabatini belgilab beradi. Agar ijtimoiy muammolar muntazam va keskin tarzda yoritilsa, bu jamiyatda norozilik kayfiyatining kuchayishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, axborotning tanlab berilishi yoki biryoqlama talqin qilinishi ijtimoiy keskinlikni yanada oshiradi.

Ijtimoiy tarmoqlar esa ommaviy noroziliklarning yangi — raqamli shaklini vujudga keltirdi. Ularning asosiy xususiyati axborotni tezkor, nazoratsiz va keng auditoriyaga yetkazish imkoniyatidadir. Facebook, Telegram, X (Twitter), Instagram va YouTube kabi platformalar orqali norozilik g‘oyalari qisqa vaqt ichida ommalashib, keng jamoatchilikni qamrab olishi mumkin. Natijada, an’anaviy OAVdan farqli o‘laroq, ijtimoiy tarmoqlarda har bir foydalanuvchi axborot manbai va tarqatuvchisiga aylanadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning ommaviy noroziliklardagi roli bir necha jihatlarda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ular norozilik kayfiyatini shakllantiruvchi muhitni yaratadi. Muayyan muammo atrofida postlar, sharhlar va videolar orqali jamoaviy norozilik hissi kuchayadi. Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlar safarbarlik vositasi sifatida xizmat qiladi, ya’ni norozilik aksiyalarining vaqti, joyi va shakli haqida tezkor axborot tarqatiladi. Uchinchidan, ular norozilik ishtirokchilari o‘rtasida gorizontaal aloqalarni mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali ommaviy noroziliklarning sun’iy ravishda kuchaytirilishi ham mumkin. Feyk axborotlar, provokatsion materiallar va hissiy manipulyatsiya usullari jamiyatda asossiz vahima va norozilik kayfiyatini yuzaga keltiradi. Bu holat axborot xavfsizligi va ijtimoiy barqarorlikka jiddiy tahdid tug‘diradi.

An'anaviy axborot-kommunikatsiya vositalari (televideniye, radio, gazeta, internet nashrlari) ommaviy ong va jamoatchilik fikrini shakllantirishda markaziy institutlardan biri sifatida qaraladi. Kommunikatsiya nazariyalarida OAVning ta'siri, avvalo, **masalalarni kun tartibiga olib chiqish, voqelikni talqin qilish va auditoriyani safarbar etish** mexanizmlari orqali izohlanadi.

Axborot berish funksiyasi va “kun tartibini belgilash” (agenda-setting)

OAV jamiyatga “nima bo'layotgani” haqida xabar beradi, lekin u faqat faktlarni yetkazish bilan cheklanmaydi: qaysi masalalar muhim ekanini ham ko'rsatadi. McCombs va Shawning agenda-setting nazariyasiga ko'ra, OAV odamlarning nimani o'ylashini to'g'ridan-to'g'ri belgilamasligi mumkin, ammo nimani muhim deb bilishini kuchli darajada shakllantiradi: xabarlar hajmi, takrorlanishi, sarlavha va joylashuvi masalaning “dolzarblik” darajasini auditoriya ongida oshiradi.

Natijada muayyan ijtimoiy-iqtisodiy muammo OAVda muntazam yoritilsa, jamiyatda “bu eng muhim muammo” degan tasavvur paydo bo'lib, norozilik kayfiyatining ijtimoiy asoslari mustahkamlanadi.

Baholash va talqin qilish (muammolarga muayyan yondashuvni shakllantirish)

OAV voqeani nafaqat beradi, balki **qanday talqin qilish** kerakligini ham ko'rsatadi. Entman framing konsepsiyasida OAV “voqelikning ayrim jihatlarini tanlab ajratib ko'rsatishi” orqali muammoga **diagnostika** (muammo nima?), **sabab** (kim/nima aybdor?), **baholash** (qanday baholanadi?) va **yechim** (nima qilish kerak?) kabi ma'nolarni biriktiradi.

Agar muammo “adolatsizlik”, “huquq buzilishi”, “korrupsiya” kabi ramkalarda berilsa, u norozilikni kuchaytiradi; aksincha “tasodifiy holat”, “yakka holat”, “barqarorlikka xavf” ramkalari norozilikni pasaytirishi mumkin.

Safarbarlik (aholini faol harakatga undash)

OAV ayniqsa krizis va konflikt paytida, auditoriyani ma'lum harakatga undovchi signallarni kuchaytiradi: yig'ilishlar, fuqarolik faolligi, jamoatchilik muhokamalari va h.k. Bu jarayon “mobilizatsiya” sifatida talqin qilinadi: axborot oqimi shaxsiy norozilikni jamoaviy norozilikka aylantirish uchun umumiy “ramka” va “signal”lar beradi.

“noroziklik kayfiyati kuchayishi” — agenda-setting va framing orqali muammo dolzarblashadi;

“ishonch pasayishi” — muammolar tizimli ramkada ko'rsatilsa, legitimlik haqidagi tasavvurlar zaiflashadi;

“ijtimoiy bosim mexanizmlari faollashishi” — ommaviy muhokama va umumiy ma'nolar shakllangani sari jamoaviy talablar kuchayadi.

Ijtimoiy tarmoqlar ommaviy norozilik dinamikasini “tezlashtiruvchi” va “tarmoqlashtiruvchi” muhit sifatida qaraladi. Bu yerda klassik institutsional

vositachilar (partiyalar, rasmiy OAV) zaiflashib, **gorizontal, markazlashmagan kommunikatsiya** kuchayadi.

1) “Connective action” va markazlashmagan mobilizatsiya

Bennett va Segerberg “connective action” (bog‘lovchi/ulovchi harakat) konsepsiyasida raqamli muhitda norozilik ko‘pincha an‘anaviy a‘zolik va qat‘iy tashkilotga emas, balki **shaxsiy motivlar** va **tarmoq orqali ulanishga** tayangan holda tarqalishini ko‘rsatadi. Ya‘ni odamlar umumiy “katta g‘oya”dan ko‘ra, shaxsiy tajriba va shaxsiy “action frame”lar bilan tarmoqqa kirib keladi; platformalar esa ularni tezda birlashtiradi¹.

2) Virtual hamjamiyatlar va “onlayndan oflaynga” o‘tish

Tarmoqlarda muammo atrofida **kommunikativ hamjamiyat** shakllanadi: postlar, kommentlar, repostlar va guruh/kanallar orqali umumiy identifikatsiya kuchayadi. Bu esa resurslar (axborot, koordinatsiya, motivatsiya)ni jamlab, onlayn faollikni oflayn harakatlarga o‘tkazishi mumkin.

Z. Tufekchi tarmoqlashgan noroziliklar tez safarbar bo‘lishini, lekin ko‘pincha **barqaror tashkiliy quvvat** yetishmasligi sababli zaif tomonlari ham bo‘lishini ta‘kidlaydi (tez yig‘iladi, ammo uzoq strategiya, muzokara va institutsionallashuv qiyinlashadi)².

Raqamli faollik — siyosiy-ijtimoiy talablarni internet platformalari orqali bildirish va tarqatish amaliyotidir. Uning asosiy mexanizmlari:

- **Hashtag kampaniyalari:** masalani umumiy ramkaga solib, ommaviy ko‘rinish beradi (agenda-settingning platformaviy shakli).

- **Onlayn petitsiyalar:** kollektiv talabni rasmiylashtirish va bosimni “son” orqali ko‘rsatish.

- **Jonli efir/videomurojaatlar:** voqeani vositachilarsiz namoyish qilib, hissiy ta‘sirni oshiradi.

Raqamli faollik norozilikni “xavfsiz va tezkor” boshlab beradi, ayniqsa yoshlar orasida ommaviylashadi; ammo u ko‘pincha tarmoqli mobilizatsiyaning kuchli va zaif tomonlarini birga olib keladi³.

Raqamli muhitda axborot oqimi tezligi va algoritmik tarqatish sababli **feyk xabarlar, hissiy manipulyatsiya, provokatsion kontent** kabi omillar jamoatchilik kayfiyatini sun‘iy ravishda keskinlashtirishi mumkin.

¹ The logic of connective action. www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369118X.2012.670661?utm_source

² Twitter and Tear Gas. https://d-nb.info/124031910X/34?utm_source

³ Twitter and Tear Gas. https://d-nb.info/124031910X/34?utm_source

Z.Tufekchi tarmoqlashgan noroziliklar “kuchli ko‘rinish” berishi bilan birga, **nazorat, kuzatuv, dezinformatsiya va manipulyatsiya** xavflariga ham ochiq ekanini ko‘rsatadi.

Shu bois davlat va jamiyat darajasida media savodxonlikni oshirish (kritik fikrlash, manbani tekshirish), axborot monitoringi, huquqiy va institutsional tartibga solish ijtimoiy barqarorlik va axborot xavfsizligi uchun zarur boshqaruv mexanizmlari sifatida asoslanadi.

Axborot-kommunikatsiya vositalari va ijtimoiy tarmoqlar ommaviy noroziliklarning paydo bo‘lishi va rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biridir. Ular jamoatchilik fikrini shakllantiradi, norozilikni safarbar qiladi, siyosiy jarayonlarga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ularning mas‘uliyatli va muvozanatli qo‘llanilishi jamiyat barqarorligi uchun muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, axborot-kommunikatsiya vositalari va ijtimoiy tarmoqlar ommaviy noroziliklarning kelib chiqishida muhim va ko‘p qirrali rol o‘ynaydi. Ular bir tomondan fuqarolarning fikr bildirish va muammolarni ochiq muhokama qilish imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan ijtimoiy-siyosiy beqarorlikka sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois, ularning faoliyati mas‘uliyat, media savodxonlik va huquqiy tartibga solish asosida olib borilishi muhim ahamiyat kasb etadi

Ijtimoiy tarmoqlar va norozilik

Norozilik aksiyalari davomida ijtimoiy tarmoqlar orqali internet-kommunikatsiyadan ommaviy foydalanishning dastlabki holatlari sifatida 2009 yilda Eron va Moldovada bo‘lib o‘tgan hukumatga qarshi chiqishlarni qayd etish mumkin⁴. Masalan, Kishinyovdagi norozilik namoyishi keyinchalik hatto birinchi “Twitter inqilobi” deb nomlandi⁵, chunki aynan Twitter ijtimoiy tarmog‘i siyosiy aksiya haqida axborot tarqatish, ishtirokchilarni mobilizatsiya qilish va norozilik harakatlari davomida ularning harakatlarini muvofiqlashtirishning asosiy vositalaridan biri bo‘lib xizmat qilgan.

2010-yillardagi deyarli hech bir yirik siyosiy norozilik harakati ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishsiz o‘tmadi. Ushbu resurslar tufayli “Arab bahori” davrida keng ko‘lamli siyosiy aksiyalar tashkilotchilari fuqarolik kuchlari, siyosiy harakatlar va tashkilotlarning ancha parokanda guruhlarini muvofiqlashtirishga muvaffaq bo‘ldilar. Jumladan, 2011 yilda Misr, Tunis, Yaman va Liviyada ommaviy tartibsizliklar hamda qo‘zg‘olonlar sodir bo‘lib, ular mazkur davlatlardagi siyosiy

⁴ Мизюркин Ю.А. Роль интернет-коммуникаций в движениях протеста в странах Магриба

⁵ Moldova forces regain control of parliament after ‘Twitter revolution’ [Online Source] // www.guardian.co.uk. 08.04.2009. URL: <https://www.theguardian.com/world/2009/apr/08/moldovaprotest-election-chisinau> (accessed 10. 12. 2019).

rejimlarning qulashiga olib keldi. Shu yilning o'zida mintaqaning boshqa mamlakatlarida — Jazoir, Iroq, Quvayt, Marokash, Ummon, Iordaniyada — yirik norozilik aksiyalari bo'lib o'tdi, "Arab bahori" norozilik to'loqini esa hatto Saudiya Arabistoni va Sudangacha yetib bordi.

2011 yil oxiri — 2012 yillarda parlament saylovlari natijalariga norozi bo'lish va o'z fuqarolik-siyosiy pozitsiyasini bildirish istagi bilan bog'liq ommaviy ko'cha namoyishlari Rossiyaning yirik shaharlarida, avvalo Moskvada, o'tkazildi. Bu holatlarda ijtimoiy tarmoqlar voqealar haqidagi axborotning ham bevosita norozilikda ishtirok etuvchilar, ham keng jamoatchilik uchun asosiy manbalari sifatida namoyon bo'ldi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali aksiya ishtirokchilari nafaqat tezkor mobilizatsiya va harakatlarini muvofiqlashtirishni ta'minladilar, balki real vaqt rejimida ko'cha va maydonlarda nima sodir bo'layotgani, hokimiyat va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning javob choralari haqida ham xabar berib bordilar.

Keyingi yillarda internet-resurslardan, xususan ijtimoiy tarmoqlardan norozilikka asoslangan siyosiy ishtirokda foydalanish ajralmas amaliyotga aylandi. Xususan, **Vkontakte** va **Facebook** Belarusdagi "jim norozilik" aksiyalari haqida axborot tarqatishning asosiy maydonlari bo'ldi, norozilik aksiyalarining o'zi esa "Ijtimoiy tarmoqlar orqali inqilob" deb nom oldi. 2013 yil oxiri — 2014 yil boshida **Facebook** va **Twitter** Kievdagi Yevromaydan ishtirokchilarining chiqishlarini tashkil etishda asosiy vositalarga aylandi. 2019 yil yozida Moskvada bo'lib o'tgan norozilikka doir siyosiy aksiyalarni tashkil etishda ham **Facebook** va **YouTube** kabi internet-platformalar muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

Ayonki, XXI asrda internet va ijtimoiy tarmoqlar nafaqat siyosiy jarayonni, balki siyosiy ishtirok shakllarini ham transformatsiya qildi. Ayniqsa, Rossiyada ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarining asosiy qismini yosh fuqarolar tashkil etishi (ularning ulushi 85 foiz), shuningdek ularning aksariyati (deyarli 70 foiz) aynan shu kabi internet-resurslarni axborot va dolzarb yangiliklarning asosiy manbai sifatida tanlashi muhim ahamiyat kasb etadi⁶. Internet ular uchun ham asosiy "ommaviy axborot vositasi", ham o'z manfaatlarini himoya qilish va fuqarolik noroziligini ifoda etish maydoniga aylanmoqda: virtual vositalar norozilikning an'anaviy shakllariga o'zgarish kiritib, ularni ikkinchi darajaga surmoqda, ommaviy aksiyalarni tashkil etish jarayonini esa ancha soddalashtirmoqda⁷.

Norozilikning texnologiklashuvi va tarmoqlashuvi

⁶ Волков Д., Гончаров С. Российский медиа-ландшафт 2019: телевидение, пресса, интернет и социальные сети [Электронный ресурс] // Левада-Центр (Аналитический центр Юрия Левады): вебсайт. URL: <https://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2019/08/LevadaMedia2019-1.pdf> (дата обращения: 10. 12. 2019).

⁷ Ксенофонтowa И.В. Роль интернета в развитии протестного движения // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2012. № 3 (109). С. 114–116.

Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy tarmoqlarning norozilikka asoslangan siyosiy ishtirokda **omil** hamda **vosita** sifatidagi rolini baholashga doir ikki asosiy yondashuv shakllangan.

Birinchi yondashuv doirasida ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda norozilik ishtiroki shakllarini transformatsiya qilishda hamda siyosiy norozilikni tashkil etish va amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirishda muhim o‘rin tutadi, degan tezis ilgari suriladi. K. Shirki, M. Linch va boshqa tadqiqotchilar⁸⁹¹⁰ fikricha, ijtimoiy tarmoqlar va internet-mediadan foydalanish norozilik harakatlari ishtirokchilariga va umuman fuqarolarga ommaviy aksiyalar jarayonida o‘z harakatlarini yanada samarali muvofiqlashtirish imkonini beradi, noroziliklarga xalqaro rezonans bag‘ishlaydi, ular haqidagi axborotni keng jamoatchilik uchun ko‘proq ochiq va foydalanishga qulay qiladi. Hatto, bu jarayon demokratiklashuvga ham ko‘maklashishi mumkin, chunki u tanqidiy fikrlashga ega va nodemokratik rejimlarga nisbatan murosasiz munosabatda bo‘ladigan yangi yosh avlodning shakllanishiga xizmat qiladi.

Ikkinchi yondashuv tarafdorlari, ularni shartli ravishda «**internet-skeptiklar**» deb atash mumkin, internet va elektron resurslar siyosiy jarayonni tubdan transformatsiya qila olishiga ishonmaydilar, chunki jamiyatning kuzatilayotgan «raqamlashuvi» ham o‘zining salbiy jihatlariga ega. Jumladan, Ye. Morozov, Dj. Esfandiari va boshqa mualliflar¹¹¹²¹³ ta’kidlashicha, ijtimoiy tarmoqlar, aksincha, ko‘p hollarda antidemokratik jarayonlarning paydo bo‘lishiga olib keluvchi omil va avtoritar rejimlarni mustahkamlash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa ijtimoiy tarmoqlar orqali targ‘ibotni amalga oshirish va dezinformatsiya tarqatish, siyosiy raqiblar va muxolifat vakillarining harakatlari hamda rejalarini nazorat qilish va kuzatib borish imkoniyati mavjudligi, shuningdek, norozi fuqarolarga ko‘chaga chiqmasdan, hukumatga qarshi aksiyalarda ishtirok etmasdan turib, internet orqali “ichidagini chiqarish” imkonini berishi orqali norozilik ishtirokiga oid illyuziyani yaratishi bilan izohlanadi.

Fuqarolarning norozilikka asoslangan siyosiy ishtirokida ijtimoiy tarmoqlar va internet-resurslarning kommunikatsion imkoniyatlari haqida so‘z borganda ham tadqiqotchilar o‘rtasida qarama-qarshi, qutbli nuqtai nazarlar mavjud. Agar ayrim

⁸ Aday S., Farrell H., Lynch M., Sides J., Freelon D. Blogs and Bullets II: New Media and Conflict after the Arab Spring. Washington, DC : United States Institute of Peace, 2012.

⁹ Lynch M. After Egypt: The Limits and Promise of Online Challenges to the Authoritarian Arab State // Perspectives on Politics. 2011. N 9 (2). P. 301–310.

¹⁰ Shirky C. Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations. L. : Allen Lane, Penguin Group, 2009.

¹¹ Esfandiari G. The Twitter devolution // Foreign Policy. 7 June 2010.

¹² Gladwell M. Small Change: Why the Revolution Won’t be Tweeted // New Yorker. 4 October 2010.

¹³ Mozorov E. The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom. N.Y. : Public Affairs, 2011.

mualliflar internetni bugungi kunda ommaviy norozilik kayfiyatlarining asosiy manbai sifatida baholab, uni ushbu kayfiyatlarni jamlovchi (agregator) vosita deb hisoblasalar¹⁴¹⁵, boshqalar internetni boshqa kommunikatsiya vositalaridan faqat ommaviyligi va ochiq-oydinligi bilan farq qiladi, deb ta'kidlaydilar. Ularga ko'ra, internet barqaror va mustahkam ijtimoiy aloqalarni shakllantirish imkonini bermaydi, aynan shu aloqalar esa haqiqatan samarali ommaviy norozilik harakatlarining asosi bo'lishi mumkin¹⁶¹⁷¹⁸.

Bizning fikrimizcha, har ikki yondashuv ham zamonaviy ijtimoiy tarmoqlar norozilikka asoslangan siyosiy ishtirokda o'ynayotgan ahamiyatli rolining muhim jihatlarni aks ettiradi. Shunga qaramay, so'nggi o'n yillik voqealari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar siyosiy norozilikning transformatsiyasiga shubhasiz ta'sir ko'rsatgan. Bu ta'sirning o'ziga xosligi axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlarning mohiyatga oid xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Onlayn-kommunikatsiyadagi tezkorlik va sinxronlik, minimal senzura, interaktivlik hamda internet-munosabatlarning markazlashmaganligi — barchasi ijtimoiy tarmoqlar va internet foydalanuvchilariga har qanday ochiq axborotga teng va erkin kirish imkonini beradi. Bu esa tanqidiy va ratsional muloqot uchun shart-sharoit yaratadi, natijada esa jamoatchilik fikri va kollektiv siyosiy harakatlar, shu jumladan norozilik aksiyalari uchun imkoniyatlar shakllanadi.

Biz fikrimizcha, ijtimoiy tarmoqlardan norozilikka asoslangan siyosiy ishtirokda foydalanishning natijasi sifatida ikki asosiy oqibatni ajratib ko'rsatish mumkin: bu — siyosiy norozilikning **texnologiklashuvi** va **tarmoqlashuvi**.

Zamonaviy norozilikning muhim va alohida xarakterli jihati uning texnologikligi hisoblanadi. Bu, avvalo, tezkor va ommaviy kommunikatsiyani amalga oshirish uchun internet vositalaridan foydalanishda, norozilikni vizualizatsiya qilish, ishtirokchilar faoliyatini muvofiqlashtirish uchun yuqori texnologiyali vositalarni qo'llashda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, norozilikda ishtirok etishning texnologik (innovatsion) komponenti har yili raqamli texnologiyalar va internet-instrumentlarning rivojlanishi bilan yanada takomillashib bormoqda.

Masalan, 2019 yil yozida Gonkongdagi voqealar axborot texnologiyalaridan keng foydalanishning yangi imkoniyatlarini ko'rsatdi. Namoyish ishtirokchilari o'z

¹⁴ Castells M. Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age. Cambridge : Polity Press, 2012.

¹⁵ Howard P., Muzammil H. Democracy's Fourth Wave? Digital Media and the Arab Spring. Oxford : Oxford University Press, 2013.

¹⁶ Rodgers J. Spatializing International Politics. Analysing Activism on the Internet. L. : Routledge, 2003.

¹⁷ Sunstein C. Republic.com 2.0. New Jersey : Princeton University Press, 2007.

¹⁸ Woolley J., Limperos A., Oliver M. The 2008 Presidential Election, 2.0: A Content Analysis of User-Generated Political Facebook Groups // New Media, Campaigning and the 2008 Facebook Election /ed. by Thomas J. Johnson, David D. Perlmutter. Oxon, N.Y. : Routledge, 2011. P. 79–100.

harakatlarini muvofiqlashtirish uchun geymifikatsiya prinsiplaridan foydalanib, “apolitik” veb-illovalar (masalan, Tinder, Pokemon Go va boshqalar) hamda Telegram messenjeridagi yopiq chatlar orqali hamkorlik qilishdi.

So‘nggi o‘n yillikda siyosiy norozilikning tarmoqlashuvi keng internet-kommunikatsiyaga kirish imkoniyati paydo bo‘lishi bilan ham bog‘liq. Ijtimoiy tarmoqlar an’anaviy ommaviy axborot vositalaridan farqli o‘laroq, fuqarolar uchun siyosiy axborotni olish va undan foydalanish jarayonida vaqt va harakat xarajatlarini minimallashtirish imkonini beradi. Bir qator xorijiy tadqiqotlar ma’lumotga kirish imkoniyati fuqarolarning siyosiy ishtirokini oshirishda muhim omil ekanini tasdiqlaydi¹⁹.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarning mobilizatsiya salohiyati nisbatan yaqin vaqtlardagina anglab yetilishi boshlandi, chunki ular asosan **ommaviy vaqt o‘tkazish va ko‘ngilochar vosita** sifatida qaralgan. Biroq, G. I. Mogilevskaya va A. V. Trifonova ta’kidlashicha, «tarmoqlarning shunday xususiyatlari — yagona markazning yo‘qligi holatida zaif aloqalarning ustunligi, tarmoq jamoasi a’zolari haqida ma’lumotning deyarli yo‘qligi, chunki odamlar ijtimoiy belgilari bo‘yicha emas, balki ma’lum muammoni hal qilishga qiziqishi orqali birlashadi»²⁰, tarmoq kommunikatsiyasi doirasida fuqarolarni ularning yoshi, ijtimoiy maqomi va yashash joyidan qat’i nazar, dolzarb muammolar atrofida birlashtirish imkonini beradi.

Ijtimoiy tarmoqlarning norozilik faolligiga ta’sir ko‘rsatish mexanizmlari

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar siyosiy axborotning tezkorligi va ochiq-oydinligi, shuningdek onlayn rejimida xabar almashish imkoniyati tufayli aholini norozilikka safarbar etishning (mobilizatsiya qilishning) asosiy vositalaridan biri sifatida qaralmoqda. O‘z navbatida, sotsiologlar ta’kidlashicha, fuqarolarning zamonaviy norozilik faolligi siyosiy ishtirokning boshqa turlaridan farqli ravishda siyosiy kun tartibini mustaqil ravishda qayta ishlab chiqaradi, natijada kommunikatsiyaning yangi tili hamda o‘zaro hamkorlikning muqobil kanallari shakllanadi²¹.

Ijtimoiy tarmoqlar norozilik faolligiga bir nechta kanallar orqali ta’sir ko‘rsatadi. Bizning fikrimizcha, bu kontekstda ijtimoiy tarmoqlarning ham **an’anaviy media**, ham **ijtimoiy media** sifatida namoyon bo‘lish imkoniyati bilan bog‘liq bo‘lgan ikki asosiy mexanizmni ajratib ko‘rsatish lozim.

¹⁹ Moy P., Torres M., Tanaka K., McCluskey M.R. Knowledge or trust? Investigating linkages between reliance and participation // Communication Research. 2005. N 32 (59).

²⁰ Могилевская Г. И., Трифонова А.В. Сетевые ресурсы как технологии управляемого протеста // Научный альманах. 2016. № 3–4 (17). С. 387.

²¹ Бараш Р. Э., Петухов В.В., Петухов Р.В. Информационно-коммуникационные факторы формирования новых практик гражданского активизма // Социологическая наука и социологическая практика. 2015. № 4 (12). С. 99–125.

Birinchiidan, ijtimoiy tarmoqlar fuqarolarga boshqa maydonlarda — asosan an'anaviy va davlat nazorati ostidagi platformalarda — mavjud bo'lmagan axborotni taqdim etish imkoniyatiga ega. Shu jihatdan ijtimoiy tarmoqlar ommaviy axborot vositasi sifatida namoyon bo'lib, ularda jurnalistlar tomonidan tayyorlangan materiallar bilan bir qatorda siyosiy mazmundagi beqiyos miqdordagi foydalanuvchi kontenti ham mavjud.

Ikkinchiidan, ijtimoiy tarmoqlar bevosita kommunikatsiya vositasi hisoblanadi: xabar almashish imkoniyatlari hamda foydalanuvchilar sahifalarida joylashtirilgan kontentga obunachilarning kirish imkoni orqali ko'p sonli odamlar o'rtasida axborot almashinuvining gorizontalar oqimlari shakllanadi. Bu esa jamoaviy harakatlarning shakllanishi, rivojlanishi va muvofiqlashtirilishini osonlashtiradi. Ushbu jarayon norozilikda ishtirok etishi mumkin bo'lgan shaxslar o'rtasida muvofiqlashtirishning soddalashuvi, shuningdek norozilik aksiyalarida ishtirok etish yoki etmaslik bilan bog'liq ijtimoiy bosimning kuchayishi hisobiga ham amalga oshishi mumkin²².

Shu bilan birga ta'kidlash joizki, siyosiy aksiyalar ishtirokchilarining ijtimoiy tarmoqlardagi kommunikatsiyasi oflayn tartibdagi muloqotdan faqat **miqdor jihatidan** farq qiladi, **sifat jihatidan esa farqlanmaydi**. Demak, ijtimoiy tarmoqlar norozilikka asoslangan siyosiy ishtirok kontekstida ahamiyat kasb etuvchi turli xabarlarining ehtimoliy qabul qiluvchilari auditoriyasini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

2011 yil dekabr oyida Rossiyada bo'lib o'tgan «**Adolatli saylovlar uchun**» norozilik harakatini tahlil qilish jarayonida A. Vanke va boshqa tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan norozilikka safarbar etish sxemasi alohida qiziqish uyg'otadi²³. Mualliflar norozilik mobilizatsiyasining **besht bosqichini** ajratib ko'rsatishni taklif etadilar, ushbu bosqichlarning har birida internetdagi kommunikatsiya, xususan ijtimoiy tarmoqlar, hal qiluvchi rol o'ynaydi.

1. Fuqarolarda norozilik kayfiyatlarini uyg'otuvchi axborotni qabul qilish.
2. O'z hamfikrlari bilan his-tuyg'ularni o'zaro baham ko'rish.
3. Mazkur vaziyatda mumkin bo'lgan faollik turlari repertuariga mos keluvchi harakat usulini tanlash; bunda, odatda, onlayn muhitda taklif etilgan variantlardan biri tanlab olinadi.
4. Zarur tashkiliy qadamlarni o'z hamfikrlari bilan muhokama qilish va o'zaro kelishuvga erishish.

²² Ениколопов Р. С., Макарин А. А., Петрова М. А. Социальные сети и протест // Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. 2015. № 3–4 (121). С. 150.

²³ Ванке А., Ксенофонтова И., Гартаковская И. Интернет-коммуникации как средство и условие политической мобилизации в России (на примере движения «За честные выборы») // Интеракция. Интервью. Интерпретация. 2014. № 7. С. 68–69.

5. O‘tkazilgan aksiya natijalarini onlayn rejimda muhokama qilish, qaydlar va suratlarni e‘lon qilish, ijtimoiy tarmoqlarda o‘zini norozilikka doir oflayn tadbir ishtirokchisi (“tarixiy voqealar ishtirokchisi”) sifatida namoyon etish hamda hamjihatlik (solidarlik) hissini shakllantirish.

Ko‘rinib turibdiki, mazkur sxemada ijtimoiy tarmoqlar norozilik mobilizatsiyasi jarayonida norozilikning **omili** emas, balki **kommunikatsiya, harakatlarni muvofiqlashtirish** va **axborot almashish** vositasi sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ham tasdiqlaydiki, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bilan norozilikka asoslangan siyosiy ishtirok o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri sabab-natija bog‘lanishi aniqlanmaydi²⁴. Ijtimoiy tarmoqlar siyosiy norozilikning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmasa-da, ham norozilikda ishtirok etayotgan fuqarolar, ham hokimiyat ushbu internet-resurslardan o‘z siyosiy maqsadlariga erishish uchun foydalanadi²⁵. Bu esa ijtimoiy tarmoqlar ham norozilik mobilizatsiyasi vositasi, ham jamiyatdagi norozilik kayfiyatlarini pasaytirish instrumenti bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, so‘nggi o‘n yilliklarda norozilikka asoslangan siyosiy ishtirok sezilarli transformatsiyaga uchradi. Axborot texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar tufayli norozilik harakati fuqarolarni safarbar qilish, ommaviy aksiyalarni muvofiqlashtirish va norozilik kun tartibini shakllantirish uchun raqamli resurslar va tarmoq texnologiyalaridan faol foydalanmoqda. Shu bilan birga, norozilik kayfiyatlari bo‘shliqda paydo bo‘lmaydi va faqat internet-maydonlardagi instrumental siyosiy texnologiyalar natijasi bo‘lib qolmaydi. Shu munosabat bilan, ijtimoiy tarmoqlar fuqarolarning o‘z mamlakatdagi holatdan noroziligi va norozilikning shakllanishiga sabab sifatida qaralmaydi.

Bizning fikrimizcha, ijtimoiy tarmoqlarning norozilikka asoslangan siyosiy ishtirokdagi roli ular orqali axborot olish va uni almashish imkoniyatlari bilan bog‘liq. Bu jihatdan ijtimoiy tarmoqlar siyosiy norozilikni tashkil etishda **juda boshqacha dinamika va sifatni** yaratadi, norozilikda ishtirok etishning ayrim tartib-taomillari va texnologiyalarini transformatsiya qiladi, ammo uning mohiyatga oid asosiy xususiyatlarini o‘zgartirmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Атанесян А. В. Влияние социальных сетей на протестное поведение (на примере Армении) // Социологические исследования. 2019. № 3. С. 73–84.
2. Бараш Р. Э., Петухов В. В., Петухов Р. В. Информационно-коммуникационные факторы формирования новых практик гражданского

²⁴ Атанесян А.В. Влияние социальных сетей на протестное поведение (на примере Армении) // Социологические исследования. 2019. № 3. С. 73–84.

²⁵ Comminos A. Twitter Revolutions and Cyber Crackdowns User-generated Content and Social Networking in the Arab Spring and Beyond. Association for Progressive Communications (APC), 2011.

- активизма // Социологическая наука и социологическая практика. 2015. № 4 (12). С. 99–125.
3. Ваньке А., Ксенофонтова И., Тартаковская И. Интернет-коммуникации как средство и условия политической мобилизации в России (на примере движения «За честные выборы») // Интеракция. Интервью. Интерпретация. 2014. № 7. С. 44–73.
 4. Волков Д., Гончаров С. Российский медиа-ландшафт 2019: телевидение, пресса, интернет и социальные сети [Электронный ресурс] // Левада-Центр (Аналитический центр Юрия Левады): вебсайт. URL: <https://www.levada.ru/wp-content/uploads/2019/08/LevadaMedia2019-1.pdf> (дата обращения: 10. 12. 2019).
 5. Гоним В. Революция 2.0. СПб. : Издательская группа «Лениздат», «Команда А», 2012.
 6. Ениколопов Р. С., Макарыин А. А., Петрова М. А. Социальные сети и протест // Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. 2015. № 3–4 (121). С. 149–159.
 7. Ксенофонтова И. В. Роль интернета в развитии протестного движения // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2012. № 3 (109). С. 114–116.
 8. Мизюркин Ю. А. Роль интернет-коммуникаций в движениях протеста в странах Магриба и Ближнего Востока // Пути к миру и безопасности. 2013. № 1 (44). С. 113–119.
 9. Могилевская Г. И., Трифонова А. В. Сетевые ресурсы как технологии управляемого протеста // Научный альманах. 2016. № 3–4 (17). С. 387–390.
 10. Aday S., Farrell H., Lynch M., Sides J., Freelon D. Blogs and Bullets II: New Media and Conflict after the Arab Spring. Washington, DC : United States Institute of Peace, 2012.
 11. Castells M. Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age. Cambridge : Polity Press, 2012.
 12. Comminos A. Twitter Revolutions and Cyber Crackdowns User-generated Content and Social Networking in the Arab Spring and Beyond. Association for Progressive Communications (APC), 2011.
 13. Esfandiari G. The Twitter devolution // Foreign Policy. 7 June 2010.
 14. Gladwell M. Small Change: Why the Revolution Won't be Tweeted // New Yorker. 4 October 2010.
 15. Howard P., Muzammil H. Democracy's Fourth Wave? Digital Media and the Arab Spring. Oxford : Oxford University Press, 2013.
 16. Lynch M. After Egypt: The Limits and Promise of Online Challenges to the Authoritarian Arab State // Perspectives on Politics. 2011. N 9 (2). P. 301–310.

17. Moldova forces regain control of parliament after ‘Twitter revolution’ [Online Source] // www.guardian.co.uk. 08.04.2009. URL: <https://www.theguardian.com/world/2009/apr/08/moldova-protest-election-chisinau> (accessed 10. 12. 2019).
18. Moy P., Torres M., Tanaka K., McCluskey M. R. Knowledge or trust? Investigating linkages between reliance and participation // *Communication Research*. 2005. N 32 (59).
19. Mozorov E. *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. N.Y. : Public Affairs, 2011.
20. Rodgers J. *Spatializing International Politics. Analysing Activism on the Internet*. L. : Routledge, 2003.
21. Shirky C. *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. L. : Allen Lane, Penguin Group, 2009.
22. Sunstein C. *Republic.com 2.0*. New Jersey : Princeton University Press, 2007.
23. Woolley J., Limperos A., Oliver M. *The 2008 Presidential Election, 2.0: A Content Analysis of User-Generated Political Facebook Groups* // *New Media, Campaigning and the 2008 Facebook Election* /ed. by Thomas J. Johnson, David D. Perlmutter. Oxon, N.Y. : Routledge, 2011. P. 79–100.